

Sofismele în dezbaterile politice

Abstract. My paper explores the concept of argumentative fallacy. In spite of the fact that there is a rich history that goes all the way back to the classical antiquity, the recurrent study of fallacies proves that this subject matter remains a fresh one. The use of misleading arguments constitutes a serious threat to both our knowledge system (by means of spurring faulty beliefs) and our political debates (by means of creating inaccurate or misguided standpoints that compromise the process of deliberation).

Keywords: discourse, fallacies, argumentation, knowledge, political debates

“Omul a fost făcut dintr-un lemn așa de noduros, încât e lucru îndoielnic că s-ar putea ciopli vreodată din el ceva absolut drept.”

(Immanuel Kant)

1. Sofismele – forme ale patologiei argumentative

Sofismele se încadrează în sfera “patologiei argumentării” (Sălăvăstru 2003) și sunt definite ca erori ale actelor de argumentare, comise cu intenție. Aceste strategii discursive eludează adevărul, permit manipularea și afectează cunoașterea.

De ce ne-ar interesa investigarea sofismelor și care ar fi utilitatea acestui demers? Răspunsul la această întrebare poate fi justificat și prin raportare la reflecții din filosofia lui Kant. În încercarea de a răspunde la întrebarea “Cum este posibilă cunoașterea?”, Kant a descoperit că investigarea cunoașterii trebuie să aibă ca rezultat înlăturarea erorii.

În completarea filosofiei kantiene, aproape două secole mai târziu, Karl Popper proiectează o nouă viziune asupra relației dintre adevăr și cunoaștere, care gravitează în jurul ideii de eroare. Progresul cunoașterii

* Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași

se realizează prin detectarea și eliminarea erorilor, chiar dacă metodologia falsificării este negativă, rezultatul este pozitiv și implică o creștere evidentă a cunoașterii. Certitudinea lui Karl Popper este că trebuie să căutăm erorile și să le supunem analizei critice, pentru că așa putem învăța din ele. În acest sens, eroare pare să aibă și o virtute. O greșeală recunoscută și reparată reprezintă un beneficiu pentru avansul cunoașterii.

Virtutea erorii poate fi ilustrată și prin parabola grâului și a neghinei. Fără a relua întreaga povestire, ne permitem să cităm câteva enunțuri edificatoare. În momentul în care îngrijitorii unui ogor cu grâu au anunțat că sunt gata să smulgă neghina care a invadat grâul, stăpânul le-a zis: „Nu ... ca nu cumva, smulgând neghina, sa smulgeți și grâul împreună cu ea. Lăsați-le să crească amândouă împreună până la seceriș.” Iată, așadar, o idee surprinzătoare, care admite că binele și răul, adevărul și eroarea, trebuie să coexiste. În articularea acestei “pledoarii” pentru eroare, conchidem că eroarea are o “funcție terapeutică în cunoașterea umană” (Sălăvăstru 2009, 315), “ne face să fim mai vigilenți, mai precauți, mai responsabili” (Sălăvăstru 2009, 315).

Sofismele reprezintă o temă recurentă în problematica intervențiilor discursive. Pasaje ample le sunt dedicate, din Antichitate și până în prezent, în lucrările de logică, dialectică, retorică și pare că fiecare dintre aceste domenii își dispută autoritatea asupra acestui concept. Cu toate acestea, până în acest moment nu există un consens în ceea ce privește un sistem integrat de clasificare a sofismelor. De la o epocă la alta, de la un curent de gândire la altul, regăsim diferențe și contraste în definiții, exemple, abordări, categorii, sensuri, contexte. Ceea ce nu înseamnă că domeniul de cercetare devine un joc cu sumă nulă, întrucât toate aceste conceptualizări sunt tot atâtea idei cutezătoare mereu puse la încercare prin care se pot surprinde instantanee ale societății și ale naturii umane.

Realitatea este că în cele mai multe domenii ale cunoașterii, standardele, principiile și teoriile au cunoscut o adaptare și o înnoire continuă:

“Idea care pare că se impune acum tot mai mult este că orice sistem trebuie să fie deschis revizuirilor și ajustărilor în procesul de căutare a unui corp al cunoașterii mai coerent și mai funcțional, iar aceste revizuiți și ajustări se pot face chiar și la adevăruri care înainte păreau fundamentale, afectând chiar și regulile metodologice care determină modul în care procedăm în investigațiile noastre”,

remarcă John Cottingham (citat în Sălăvăstru 2009, 315).

Investigarea stratagemelor sofisticate ar putea contribui la îmbogățirea cunoașterii, iar abilitatea de a le identifica ar scădea riscul de

manipulare și ar înlătura erorile care distorsionează cunoașterea. În cazul concret al dezbaterilor politice, această cunoaștere sta la baza deciziilor de vot ale cetățenilor unui stat democratic, prin care se stabilesc direcțiile de acțiune la nivel național și chiar global (cazul alegerilor din SUA, unde rezultatul are un impact vizibil la scară mondială).

Dezbaterile sunt activități cu finalitate practică, cu valențe tranzacționale, menite să producă decizii *bona fide* (Woods et al. 2004, 25). J.S. Mill consideră că dezbaterea publică este o cale eficientă și obiectivă pentru aflarea adevărului (Woods et al. 2004, 31-31).

În această accepțiune, dezbaterea este clasificată ca un tip eristic de dialog. Putem spune că dezbaterea este un mix între discuția critică (dialogul) și ceartă (Woods et al. 2004, 127). În cea mai bună variantă a sa, dezbaterea poate avea eleganța unei discuții critice, prin avansarea pozițiilor reale și a celor mai convingătoare argumente, de ambele părți ale subiectului supus controversei. Totodată, în alte cazuri, calitatea discuțiilor într-o dezbateră poate fi precară. În astfel de cazuri, de exemplu argumentele *ad hominem* (atacul la persoană) utilizate în dialogul critic, sunt încadrate în aria sofismelor. Pe de altă parte, același argument este considerat de succes într-o dezbateră, marcând puncte importante în fața audienței care hotărăște rezultatul final.

Una dintre virtuțile dezbaterilor este faptul că aceste intervenții discursive sunt moderate. În consecință, acestea sunt guvernate de reguli de procedură, de conduită și de luare a deciziei. Dezbaterile sunt schimburi ideatice, care stau sub imperativul corectitudinii, iar avantajul major al unui astfel de sistem este că se evită anarhia, haosul, specifice certurilor. Totodată, tocmai acest beneficiu determină o formă specială de corupere (Woods et al. 2004, 127).

Moderatorul unei dezbateri este autoritatea externă care previne sau împiedică un participant la dezbateră să procedeze doar conform propriilor interese. În aceste condiții, apare tentația de a se substitui rigorilor autorității, nu prin anarhie, ci prin mijloace nepotrivite de argumentare sau „tentații” (Woods et al. 2004, 26) - sofistică, minciună, măguleală sau ambiguitate.

Prima tentație este sofistica sau utilizarea argumentelor falacioase în disputele verbale. În primele lucrări ale lui Aristotel, sofismul era definit ca o concluzie a unui argument înșelător, refutabil. Prin argument înșelător Aristotel înțelege orice argument bazat pe credințe larg acceptate, însă neadevărate sau orice argument care pare să fie adevărat, dar nu este. În lucrările mai târzii, Aristotel definește sofismul într-un sens mai larg, cel de eroare de raționament.

Astazi, sofistica se referă la orice utilizare a erorilor cu scopul de a deruta sau de a înșela oponentul din cadrul unei intervenții discursive. Dezbaterile politice sunt o formă specială a dezbaterilor publice, în care sofismele se manifestă cu precădere și necesită o vigență sporită tocmai pentru că prin această intervenție discursivă, adversarii politici reclamă legitimitatea politică, în baza căreia conduc țări, destine, schimbă cursul istoriei.

Dezbaterea politică aduce în atenție câteva elemente distinctive, relevante pentru studiul sofismelor. La nivelul discuțiilor, partea câștigătoare este stabilită de către formatorii de opinie, însă la nivel faptic, publicul stabilește câștigătorul prin votul pe care îl exprimă. În plus, verdictul este stabilit ulterior, la o dată mai îndepărtată față de producerea intervenției discursive, astfel încât în *puzzle-ul* decizional intervin mai multe variabile, nu doar prestația din timpul dezbaterii. Un alt element propriu dezbaterilor, ca și în cazul altor tipuri de demersuri argumentative, este că acestea trebuie să fie evaluate în raport cu contextul social sau instituțional în care au loc. Un anumit tip de dezbatere poate avea reguli distincte, enunțate *a priori*, este stabilită ordinea participanților, ce pot să spună, modul în care va fi evaluat rezultatul. Contează și canalul prin care publicul receptează argumentele. Un caz ilustrativ este dezbaterea prezidențială dintre Nixon și Kennedy (1960), în care Nixon a ieșit câștigător pentru cei care au auzit la radio dezbaterea, iar pentru cei care au urmărit dezbaterea televizată, Kennedy a obținut victoria discursivă.

Dezbaterea politică este un joc logic care include și elemente de persuasiune, inteligență, retorică. Particularitățile acestei entități dialogice creează necesitatea unui cadru de analiză specific. Dezbaterea politică aduce într-un spațiu comun elemente eterogene, care trebuie modelate astfel încât să creeze coerență, înțelegere și în final acceptarea concluziei care decurge din fapte diferite, informații complexe, valori contrastante.

Din această perspectivă, logica este un instrument util, dar nu este singurul instrument. Într-o dezbatere, decizia finală este luată în virtutea plauzibilității argumentelor, un concept subiectiv care nu respectă principiile logicii, cel puțin nu ale celei formale.

Dezbaterea politică este gen discursiv care se află la granița dintre exigențele corectitudinii și presiunea rezultatului dezirabil. Realist vorbind, dezbaterea politică nu se referă doar la găsirea adevărului, ci și la victorie. Intervine aici și conceptul de etică. Vorbim deci despre o etică a dezbaterii sau de failibilitatea naturii umane...?

Argumentele aduse în arena politică nu trebuie să inducă în eroare, să apeleze la sofistică, întrucât deciziile nu pot fi luate în baza unor premise false. Totodată, argumentele puse în scena dezbaterilor electorale “nu pot fi reduse la funcția analitică, pentru că ar deveni banale, neînsuflețite și nu ar mai servi scopului politic și nici măcar celui public, întrucât electoratul nu ar acorda atenție unor astfel de intervenții” (Maione 2013, 11).

Politica este un domeniu cu profunde înclinații speculative, iar dezbaterile politice reprezintă un teren de manifestare stratagemelor sofisticate, unele mai evidente, altele mai voalate și abil construite. Discursul politic este derutant și imprecis datorită amestecului de zvonuri cu fapte, a felurilor corecte de a raționa corecte cu improvizații obscure. O cantitate enormă de probleme rău puse și de sofisme stau la baza deciziilor ce afectează astăzi viața oamenilor (Marga 2015). Andrei Marga remarcă că sofismele nu sunt un aspect formal, în sens frivol, ci un indiciu al curențelor gândirii (Marga 2015).

Dintre numeroasele sofisme, dominantele dezbaterii publice din România actuală, găsim (Marga 2015): confundarea opiniei cu descrierea, a informării cu argumentarea, apoi considerarea simplei argumentări drept demonstrație, pentru ca șirul să continue, tehnic vorbind, cu „eroarea statisticii tendențioase”, „ignorarea tezei”, „ratarea subiectului”, „argumentum ex silentio”, „eroarea obiecțiilor”, „sofismul omului de paie”, „non sequitur”.

Atragem atenția asupra unor exemple sugestive:

- *Sofismul informării ce se pretinde argumentare* - când s-a recurs, în 2010, la tăierea de salarii și reducerea de pensii, s-au dat informații sumare privind starea financiară a țării, dar nu s-au adus probe concludente pentru teza necesității acțiunii.

- *Eroarea statisticii tendențioase* - „România iese din criza economică întrucât datele statistice pe ultimele trimestre indică o creștere”. În acest caz, statistica este utilizată în mod ilicit, fiind manipulată tocmai pentru a sprijini o anumită teză., rezultând o imagine nerealistă asupra gravității problemei.

- *Sofismului omului de paie (straw man fallacy)* - „preopinutul nu merită luat în seamă, căci are o părere exagerată despre stările de lucruri din țară când spune că cei care conduc nu au vreun proiect”. Prezența acestui tip de sofism este atât de răspândită în dezbaterile publice actuală, încât îi conferă acesteia aparența că totul este vorbărie fără noimă, iar deciziile sunt la împlinire (Marga 2015).

2. Sofismele: ingredient al manipulării strategice în dezbaterea politică

La fel ca sofismele, manipularea este un domeniu de cercetare dintre cele mai vehi. Platon făcea distincție între “vorbirea frumoasă și vorbirea adevărată” (Sălăvăstru 2010, 57), atrăgând atenția că în vorbire se manifestă o discrepanță notabilă între ceea ce este frumos și ceea ce este adevărat. În *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, manipularea este definită astfel: “Strategiile pe care oamenii de uilizează pentru a-i determina pe ceilalți să facă ceea ce ei doresc țin parțial de limbaj, implicând utilizarea manipulatorie a acestuia din urmă” (Sălăvăstru 2010, 58).

O situație de manipulare trebuie să îndeplinească câteva condiții (Sălăvăstru 2010, 59): 1. să fie un act intenționat de influență asupra altuia prin intermediul instrumentelor din afara regulilor de corectitudine rațională și discursivă; 2. actul intenționat să aibă ca rezultat o schimbare în starea existențială a celuiilalt; 3. schimbarea se obține fără acordul liber și conștient al interlocutorului, îndeosebi prin inducerea în eroare a acestuia; 4. indivizii nu sunt conștienți de instrumentele, tehnicile sau mecanismele de ordin rațional sau discursiv.

Acțiunea discursivă de manipulare poate induce în eroare interlocutorul prin forma expresivă (figurile retorice care nu sunt decodate corespunzător), dar și printr-un mecanism rațional. Erorile de raționament, în sens larg erori de argumentare, poartă numele de sofisme. Sofismele, alături de figurile retorice, îndeplinesc funcția de manipulare în arta discursivă.

Logica și arta discursului formează împreună baza gândirii raționale. Înțelegând-le fundamentele, cresc șansele noastre de a lua decizii bune și scad cele de a fi înșelați de argumente obscure sau de cuvinte alese, dar false. Numărul și felul erorilor argumentative este în continuă creștere, ceea ce face ca studierea și interpretarea lor să constituie o provocare minunată, o deschidere către la fel de multe și stimulative perspective de cercetare.

Atunci când ne referim la manipulare, “suntem pe tărâmul influențării activităților oamenilor prin intermediul discursivității” (Stoica 2016). Manipularea este un tip particular de influență discursivă, a cărei trăsătură primară este faptul că publicul țintă nu se simte influențat și are certitudinea că alegerile făcute sunt o expresie a propriei voințe (Stoica 2016). Manipularea poate fi realizată pe calea convingerii sau a persuasiunii. “Să determini decizia unei persoane prin alimentarea cu

jumătăți de adevăr, informații putrede și chiar scenariii false conduce la decizii greșite, bazate pe iluzia că face o alegere liberă și rațională” (Stoica 2016). Acesta ar fi un caz de manipulare prin convingere. Manipularea prin persuasiune are loc atunci când cineva este împins către o decizie, prin stilul impunător și personalitatea emitentului sau prin crearea unor mesaje cu un puternic impact emoțional, transmise prin medii de comunicare capabile să accentueze starea emoțională a persoanei care ia decizia greșită, cu iluzia că o ia pe cea corectă, fără să fie conștient de presiunea exterioară.

Pentru că însăși “deținerea puterii corupe inevitabil rațiunea”, după cum credea Kant, este obligatoriu ca publicul, cel care oferă legitimitate oamenilor politici, să fie vigilent și să aibă un dezvoltat simț critic.

Referințe

- BOUDRY, Maarten, PAGLIERI, Fabio, PIGLIUCCI, Massimo. 2015. “The Fake, the Flimsy, and the Fallacious: Demarcating Arguments in Real Life”. *Argumentation*, 29:431-456
- CARPINSCHI, Anton. 2010. „Failibilitatea umană și actele de justiție socială”. Editorial. *Revista Sfera Politicii* 149.
- DOBRE, Marius. 2014. „Teoria sofismelor în abordări contemporane de gândire critică”. *Rev. filos.* LXI (2): 133-144, București.
- HAMBLIN, C.L. 1970. *Fallacies*. London: Methuen.
- IKUENOBE, Polycarp. 2002. „In Search of Criteria for Fallacies and Begging the Question”. *Argumentation* 16: 421-441.
- MAIONE, Michael. 2013. *Master of arts thesis: Narrative Fallacies: An Analysis Of Narrative As A Mode Of Argumentative Proof In Contemporary American Political Rhetoric*. Purdue University.
- POWERS, Lawrence H. 1995. „The one fallacy theory”. *Informal Logic* Vol. 17, No.2 (Spring): 303-314.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin. 2002. „Patologia discursului jurnalistic: sofismele”. *Argumentum* 1: 50-97
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin. 2003. *Teoria și practica argumentării*. Iași: Ed.Polirom.
- SĂLĂVĂSTRU, Constantin. 2009. *Arta dezbaterilor publice*. București: Tritonic.
- STOIANOVICI, Drăgan. 2005. *Argumentare și gândire critică*. București: Editura Universității din București.
- STOICA, Dan S. 2011. „Fraze care au fost...”. *Lucrările Conferinței internaționale Paradigma discursului ideologic*, ed.a III-a, Galați, URL: <http://www.dstoica.ro/wp->

- [content/uploads/2016/03/FrazeCareAuFost.pdf](#), accesat la data de 03.09.2017.
- STOICA, Dan S. 2016. "On Wooden Language and Manipulation". *Argumentum. Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric* 14 (1): 102-120.
- TINDALE, Christofer W. 2010. *Reason's dark champions. Constructive strategies in sophistic argument*. Columbia: University of South Carolina.
- van EEMEREN, Frans H., Garssen, Bart, Meuffels, Bert. 2009. "Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules", *Series: Argumentation Library* 16.
- WALTON, Douglas. 1995. *A Pragmatic Theory of Fallacy Studies in Rhetoric and Communication*. Tuscaloosa, Alabama: University of Alabama Press.
- WALTON, Douglas. 2010. "Why Fallacies Appear to be Better Arguments Than They Are". *Informal Logic* Vol. 30, No. 2: 159-184.
- WALTON, Douglas. 2011. "Defeasible reasoning and informal fallacies". *Synthese* 179: 377-407.